

KANON HISTORIOGRAFICZNY W LITERATUROZNAWSTWIE POLSKO-UKRAIŃSKIM XVIII–XX WIEKU

ADRIANA HENC

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów – Ukraina
adrianahence@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3874-334X

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ КАНОН В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ПОЛЬСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ XVIII–XX СТОЛІТТЯ

АДРІАНА ГЕНЦ

Львівський національний університет ім. Івана Франка, Львів – Україна

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено теоретичні та практичні засади створення канону в польських та українських історико-літературних синтезах у контексті загальноєвропейських історіографічних традицій. Виокремлено стрижневі критерії селекції історико-літературного матеріалу, а також розглянуто таксономічні тенденції в історіях літератури XVIII–XX століття. З'ясовано основні аспекти канонізації текстів в українських та польських історіографічних корпусах, які насамперед відображені у формальних характеристиках, критеріях відбору художніх текстів, авторських інтерпретаціях, концептуальних підходах та методологічній базі. У статті проартикульовано основні здобутки істориків літератури XVIII–XX століття, а також комплексно визначено методологію створення цілісного та науково обґрунтованого корпусу історії українського та польського письменства.

Ключові слова: історіографічний канон, історія польської літератури, історія української літератури, історія літературної історіографії, історіографічна методологія

THE HISTORIOGRAPHICAL CANON IN UKRAINIAN AND POLISH LITERATURE STUDIES OF THE 18TH–20TH CENTURIES

ADRIANA HENTS

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv – Ukraine

ABSTRACT. The article investigates the theoretical and practical principles of creating a canon in Polish and Ukrainian historical and literary syntheses in the context of European historiographical traditions. The core criteria of selection of historical and literary material are singled out, and taxonomic tendencies in the histories of literature from the 18th–20th centuries are considered. The main aspects of the canonization of texts in Ukrainian and Polish historiographical corpora are clarified, which are primarily reflected in the formal characteristics, criteria for selecting literary texts, the author's interpretations, conceptual approaches and the methodological basis. The article articulates the main achievements of literary historians of the 18th–20th centuries, as well as comprehensively defining the methodology for creating a holistic and scientifically sound corpus of the history of Ukrainian and Polish literature.

Keywords: historiographical canon, history of Polish literature, history of Ukrainian literature, history of literary historiography, historiographical methodology

Określenie problemu

Historycy europejscy definiują kanon jako termin służący taksonomizacji i hierarchizacji literatury pięknej oraz zbiorów elitarnych (wysokich) tekstów literackich, które w danym kręgu literackim uznane są za wybitne i wzorcowe. Według Marka Pawłyszyna, australijskiego naukowca pochodzenia ukraińskiego, obiektem kanonu musi być „nie tyle tekst, ile osoba, czy dokładniej rzecz ujmując, całokształt uwzględniający biografię pisarza, jego dzieła oraz życiorys” [Павлишин 1997: 197]. Ukraińskie literaturoznawstwo akademickie definiuje kanon jako „normatywne, już ustalone prawa i normy literatury, sztuki pewnych okresów, stylów i kierunków artystycznych” (Pavlyshyn 326), jak i „przykład doskonałości, najwyższe kryterium wartości estetycznej, która powstaje poprzez przekształcenie semantyki i symboliki artystycznej na wzorcową” [Павлишин 1997: 459]. Warto w tym miejscu podkreślić, że z ową tradycyjną interpretacją nie zgadza się amerykański krytyk literacki Harold Bloom. W swoim sztandarowym dziele *Zachodni kanon: książki i szkoła wieków*¹ Bloom docelowo kładł nacisk na to, aby całkowicie wyeliminować „spro-

¹ Tekst publikacji jest dostępny również w przekładzie na język ukraiński: Г. Блум, Західний канон: книги на тлі епох, пер. Р. Семківа, Київ: Факт, 2007.

wadzenie definicji kanonu do listy lektur” [Bloom 1993: 17], lecz aby rozumieć to pojęcie „jako sztukę pamięci literackiej, a nie jako kanon w sensie religijnym. Pamięć zawsze jest sztuką, nawet jeśli działa ona w sposób wypadkowy” [Bloom 1993: 17]. To właśnie on jest autorem listy tekstów kanonicznych, które z Szekspirem na czele, powinny znaleźć się w literaturze zachodniej. Wśród nich pojawili się i polscy pisarze: Bruno Schulz (*Ulica krokodyli, Sanatorium pod klepsydrą*), Czesław Miłosz (poezje wybrane), Witold Gombrowicz, Stanisław Lem (*Śledztwo, Solaris*), Zbigniew Herbert (poezje wybrane), Adam Zagajewski (*Tremor*) [Bloom 1993: 558].

Polscy literaturoznawcy wyrazili swoje zastrzeżenia w stosunku do niewielkiej liczby polskich utworów: „U czytelnika polskiego ten zestaw nazwisk i tytułów niewątpliwie wywoła zdumienie. Zaczynamy się zastanawiać, dlaczego w tak rozumianym kanonie jest tylko kilku polskich autorów i dlaczego akurat są tam te nazwiska, a nie inne” [Wilczek 2008: 47]. Można odnieść wrażenie, że dzięki swojemu statusowi kolonialnemu sytuacja pisarzy ukraińskich – czy to rdzennych, czy po prostu urodzonych w Ukrainie lub tworzących w języku rosyjskim – na liście Blooma przypomina swoistą wieżę Babel. Niemniej jednak ukraiński dorobek literacki nie został oceniony zgodnie z rzeczywistością, głównie z powodu niedoinformowania historiografa. Polska badaczka Bożena Shallcross, odnosząc się do owego aspektu kanonu literatury, zwraca szczególną uwagę na termin kanon transatlantyczny, który w sensie strukturalnym znacznie różni się od kanonu zachodniego:

W zasadniczym sensie kanon transatlantyczny jest tak skonstruowany, aby funkcjonować w odmiennym językowo i kulturowo środowisku, gdzie współtworzy on dodatkowe pole dla dyskursu skupionego wokół kanonu zachodniego. Jest to przy tym rodzaj swobodniejszej adaptacji bardziej rygorystycznego oryginału, która powstała w dużej mierze w wyniku negocjacji z tradycją edukacyjną i programami uczelni amerykańskich. Jedną z jego bardziej charakterystycznych cech jest ciągle opóźnienie w stosunku do „głównego” kanonu nauczanego w polskich szkołach. Ta „latencja”, powodowana odległością geograficzną i problemami z dostępnością oryginalnych tekstów (co prawda mniej dolegliwymi w ciągu ostatnich dwudziestu lat dzięki internetowi), a przede wszystkim żmudnymi procesami tłumaczenia i publikacji dawnych i nowych utworów literackich, jest istotnym faktem w polonistycznych studiach za granicą i w ich wymaganiach programowych [Shallcross 2014: 278].

Można dojść do wniosku, że najbardziej niejednoznaczną cechą naszych czasów jest nadmierne zamknięcie i zwężenie kanonu, według którego pojęcie literatury powinno zawierać się w jasno określonych ramach cywilizacyjnych. Kolejną wadą wydaje się całkowicie abstrakcyjna podstawa metodologiczna kanonu, która sprowadza historię piśmiennictwa do wybiórczych ogólników. W tym kontekście ciągle jeszcze aktualny dla ukraińskiego postkolonialnego literaturoznawstwa wydaje się pogląd Sołomiji Pawłyuczko, która uważa, że „w ukraińskim rozumieniu pojęcie klasyczności przewiduje zakaz krytyki oraz kult «tłumu». Kanon klasyków jest powiązany z ich obowiązkowym kultem” [Павличко 2002: 157]. Podobny pogląd wyraża Witalij Donczyk. Według niego „historia literatury” nie jest żadną świętoś-

cią, „kanonem” czy „tablicą pamięci”, lecz zajmuje się przede wszystkim analizą – tu swoje wytłumaczenie znajdują różnego rodzaju zjawiska: pozytywne, negatywne oraz sporne. Według niego, w zakres jej kompetencji wchodzi wyjaśnianie takiego czy innego rozumienia danego zjawiska [Дончик 1995: 8].

Polskie literaturoznawstwo akademickie wyodrębnia trzy główne warianty denotacji kanonu: „zespół tekstów uważanych w danej religii za obowiązujące jako przekazy zasadniczych prawd wiary” (religijnych lub biblijnych); „gatunek bizantyjskiej poezji religijnej ukształtowany w VIII w.” (miejscowy gatunek VIII-wiecznej literatury starożytnej); „zespół dzieł uznawanych w obrębie danej kultury narodowej za najwybitniejsze i najwartościowsze, przekazujące w sposób doskonały żywotne w niej wartości, idee i przekonania; jako swoista całość” (ogólnokulturowy kanon narodowy, powstały wskutek zmiennych procesów społeczno-historycznych) [Słownik terminów literackich 2010: 234]. A zatem kanon w literaturoznawstwie znajduje się ciągle na granicy umowności, amorfizmu, a nawet archaiczności. Istnieje jednak wiele obiektywnych przyczyn potwierdzających ważność jego funkcjonowania. Po pierwsze, rozwój procesu literackiego prowadzi do ciągłej konkurencji między autorami oraz ich tekstami literackimi. Po drugie, historia piśmiennictwa bazuje *de facto* na konieczności estetycznego (przede wszystkim – subiektywnego) oraz naukowego (maksymalnie obiektywnego) doboru najlepszych i najoryginalniejszych przykładów literatury z każdego okresu. W tym kontekście warto przytoczyć pogląd Bogusława Bakuły, według którego „powodem inicjowania dyskusji nad kanonem jest zatem formowanie się nowego kształtu kultury”, opierającej się przede wszystkim na podstawach globalizacji, integracji kulturowej oraz unifikacji [Bakuła 2011: 15].

Analiza ostatnich badań i publikacji

Szkocki literaturoznawca Alastair Fowler w artykule zatytułowanym *Gatunek i kanon literacki* na podstawie podejścia strukturalnego wyróżnił sześć typów kanonów: *potencjalne* – zawierają zbiór wszystkich dzieł literackich z każdej epoki; *dostępne* – to lista obowiązkowych lektur z określonego okresu literatury; *wybiórcze* (całokształt tekstów literackich wykorzystywanych w programach kształcenia, antologii, historii piśmiennictwa oraz podręcznikach), wśród których wyróżnić można *oficjalne* oraz *prywatne*; *krytyczne*, w skład których wchodzi najbardziej pożądaną publikacje w badaniach krytyczno-literackich [Fowler 1979: 97–100]. Również izraelski uczony Mosze Halbertal, w pracy zatytułowanej *Ludzie Księgi*, odwołując się do metodologii strukturalnej, opisuje trzy rodzaje kanonu: *normatywny* (teksty wchodzące w skład programów kształcenia); *twórczy* (literatura mająca dla społeczeństwa wielką wartość artystyczną); *wzorcowy* (piśmiennictwo, które najlepiej wyraża pewien styl, kierunek oraz nurt) [Halbertal 1997: 3]. W tym

miejscu na uwagę zasługuje pogląd amerykańskiej badaczki Joan Brown, która dowodzi funkcjonowania dwóch kanonów w historii literatury: *indywidualnego* oraz *konsensualnego* [Brown 2010: 45–46]. Pierwszy z nich jest presumptywny oraz odwołuje się do osobistych preferencji konkretnego historyografa, zaś podstawową właściwością drugiego jest jego kompleksowość, powstająca wskutek konsensusu dokonanego między historykami literatury.

Natomiast w historiografii ukraińskiej, podobnie zresztą jak i w polskiej, jej narodowy, ideologiczny i kolonialny charakter przyczynił się do pewnego rozdwojenia między kanonem indywidualnym a kompleksowym. W ukraińskim literaturoznawstwie problemem kanonu (w jego wyrazie teoretyczno-taksonomicznym), aktualizacją i badaniami zajmowali się Sołomija Pawłyczko, Witalij Donczyk, Marko Pawłyżyn, zaś w historiografii polskiej – Bożena Shallcross, Piotr Wilczek, Bogusław Bakuła, a także inni uczeni.

Określenie problemu i zaprezentowanie podstawowej literatury

Pojęcie kanonu jest ściśle związane z formowaniem tradycji literackiej oraz kompilacją całości lektur wchodzących w skład utworów uznawanych za klasyczne w danym narodzie. Jest rzeczą oczywistą, że historia piśmiennictwa musi niejako opierać się na doborze tych tekstów, które w najlepszy sposób odzwierciedlają tendencje literackie poszczególnych epok, bez powielania lub ewentualnego przekształcania procesu literackiego. Właśnie dlatego mechanizm tworzenia kanonów w korpusach historycznych na przełomie XIX i XX wieku należy rozumieć z punktu widzenia współczesnych badań. Nie ulega wątpliwości, że kanon w historiografii literackiej nie pojawił się w jednym momencie, lecz stanowi syntezę wielu krytycznych opinii oraz zasad metodologicznej selekcji tekstów. Ponadto jest on wynikiem pogodzenia różnych estetycznych i krytyczno-literackich punktów widzenia. Za punkt wyjścia w tworzeniu kanonu literackiego możemy uznać początek XIX wieku, którego metodologia w dużym stopniu opierała się na ocenie całości dokonań literackich tamtego okresu. Na przykład Iwan Mohyłnyckij w *Informacji o języku ruskim* wyodrębnił zarówno zabytki literackie napisane w języku staroukraińskim, jak i te, które wywarły wpływ na ukształtowanie piśmiennictwa ukraińskiego. Również Iwan Wałyłowycz w zarysie historii piśmiennictwa ukraińskiego zatytułowanym *Notatki o literaturze ruskiej* posłużył się metodą biobibliograficzną, nie ograniczając się wyłącznie do analizy odrębnych tekstów. Jakiw Hołowackij w pracy *Trzy wykłady wprowadzające do nauczania literatury ruskiej* – podobnie jak jego koledzy trudniący się historiografią – swoje badania rozpoczął od literatury Rusi Kijowskiej, a skończył na szczegółowym opisie twórczości Iwana Kotlarewskiego. Podobne podejście historycznoliterackie panowało również wśród polskich historyków, np. w *Setniku pisarzy polskich* Szymon Starowolski podał biobibliograficzny wykaz

XVII-wiecznych autorów. W kolejnym przeglądzie zatytułowanym *Historia literatury polskiej*, który również miał charakter czysto informacyjny, Feliks Bentkowski zauważył: „Proste katalogowe wyliczenie tytułów dzieł i monotonia zdań wynikająca, nie jednemu z czytelników będzie nie do smaku” [Bentkowski 1814: XIII]. Ponadto badacz przeanalizował rozwój historiografii oraz podkreślił wielką wagę prac historycznoliterackich: „Z niniejszych podobnie surowych materyałów, łatwiej się da z czasem utworzyć ozdoba budowla” [Bentkowski 1814: XIII]. Swoistym kamieniem milowym swojej epoki była *Historia literatury polskiej* w dziesięciu tomach autorstwa Michała Wiszniewskiego. Celem uczonego było stworzenie zarysu obejmującego trzy epoki piśmiennictwa polskiego do 1840 roku. Badacz dokonał przy tym analizy wszystkich znanych postaci literackich, gdyż jak sam zauważył, „historia literatury polskiej nie jest to obraz na płótnie rozpiąty [...]; ale ruchome panorama, w którym coraz inne czasy, coraz inne występują osoby” [Wiszniewski 1840: VI]. Ponadto, ważnego materiału do badań w kontekście analizy kanonu literackiego dostarcza *Recenzja esejów napisanych po małosyjsku* autorstwa Mykoła Kostomarowa. Według autora, to właśnie folklor legł u podstaw kształtowania się piśmiennictwa ukraińskiego i dopiero rozpowszechnienie w środowisku europejskim tego, co narodowe, doprowadziło do pojawienia się zabytków piśmiennictwa w języku ukraińskim. Jak przekonywał Kostomarow, za narodowe uznano wyłącznie te teksty, w których dokładnie prześledzono związek z twórczością ustną (dzieła Iwana Kotlarewskiego, Hryhorija Kwitki-Osnowjanenki, Petra Hulaka-Artemowskiego, Tarasa Szewczenki, Pantelejmona Kulisza i innych).

Bardziej szczegółowych informacji w tym zakresie dostarcza korpus historii literatury *Przegląd literatury ukraińskiej* Pantelejmona Kulisza. Według badacza podstawą kanonu powinien być język utworu, miejsce w procesie literackim oraz jego narodowy charakter. Jednakże niektóre koncepcje Kulisza miały negatywny wpływ na rozwój literaturoznawstwa (np. opinia o scholastyczności literatury XVII i XVIII wieku). Poglądy uczonego, reprezentowane w badaniach historycznoliterackich, głoszącego, że każdy utwór literacki powinien w pierwszej kolejności wychowywać świadomego narodowo Ukraińca, kształtować w nim silne przekonania moralne i etyczne, doprowadziły do pomniejszenia wartości wielu ukraińskich pisarzy i ich utworów. W tym czasie również w polskiej historiografii piśmiennictwa popularnością cieszyły się badania przeznaczone dla wykładowców szkolnych i uniwersyteckich, mające na celu kształtowanie świadomości narodowej (*Literatura słowiańska* Adama Mickiewicza, *Kurs literatury polskiej dla użytku szkół* Władysława Nehringa, *Dzieje literatury ojczystej (w streszczeniu) dla młodzieży polskiej* Emilii Cyfrowiczówny).

W *Esejach o historii literatury ukraińskiej XIX wieku* Mykoła Petrow w swoich analizach wykorzystał dostępne w tym czasie teksty literackie. Fakt ten dowodzi braku jakiegokolwiek jednolitego kanonu literackiego. Opisane we wstępie główne zadania polegać miały na „wprowadzeniu w nasze szkice literatury ukraińskiej nie

tylko najważniejszych, ale i drugorzędnych pisarzy ukraińskich” [Петров 1884: 2]. Właśnie dlatego, opierając się na nietypowej metodologii, literaturoznawca scharakteryzował twórczość znanych mu przedstawicieli każdej epoki literackiej. Również w przeglądzie-recenzji Mykoły Daszkewycza *Przegląd prac pana Pietrowa. Eseje o historii literatury ukraińskiej XIX wieku* autor nie posługiwał się wyłącznie jednym kryterium w selekcji tekstów. Pracę Daszkewycza cechowała olbrzymia liczba opisów bibliograficznych, jednak w przeciwieństwie do swojego poprzednika, dokonał szczegółowej analizy rozwoju XIX-wiecznego piśmiennictwa, zwracając szczególną uwagę na rozpowszechnienie idei narodowościowych w testach literackich.

Kolejnym rzetelnie opracowanym korpusem historii piśmiennictwa ukraińskiego był podręcznik *Historia literatury* autorstwa Omeliana Ohonowskiego, który w każdym z poszczególnych rozdziałów starał się zamieścić możliwie wszystkie dostępne informacje. Podobną strategię przyjął Aleksander Zdanowicz w *Rysie dziejów literatury polskiej* w pięciu tomach. Takie podejście metodologiczne nie uszło krytyce Serhija Jefremowa, który *Historię literatury ruskiej* Ohonowskiego nazwał „nomenklaturą”, w której brakuje „żywego nerwu”, więc również „jakiegokolwiek perspektywy” [Єфремов 1995: 24]. Co dotyczy owego korpusu historiograficznego, to ciężko pogodzić się z brakiem jakiegokolwiek konceptualnej metodologii doboru tekstów, gdyż dokonując kanonizacji tekstów literackich, badacz kładł wielki nacisk na ich charakter narodowy i patriotyczny. Ponadto zwracał szczególną uwagę na ich biobibliograficzną oraz narodową strukturę. Bez dwóch zdań, Ohonowski zasługuje na miano twórcy „szewczenkoznawsta” na terytorium dzisiejszej Ukrainy Zachodniej. Chociaż, w odbiorze lwowskiego literaturoznawcy, zarys twórczości Szewczenki w głównej mierze wyróżniał się szczegółowym opisem faktów biograficznych oraz stanowił pierwszą próbę dokonania analizy konceptualnej twórczości artystycznej Tarasa Szewczenki. Również za wartościowy należy uznać rozdział autorstwa Iwana Franki – drugiego „kanonizowanego” pisarza ukraińskiego – poświęcony interpretacji dyskursu literackiego. Jednakże w swoich badaniach historycznoliterackich (*Esej o historii literatury ukraińsko-ruskiej do 1890 roku* oraz *Historia literatury ukraińskiej. Część pierwsza. Od początków literatury ukraińskiej do Iwana Kotlarewskiego*) Iwanowi France i Omeljanowi Ohonowskiemu nie udało się określić swoich motywacji, którymi kierowali się podczas doboru tekstów. Ponadto obydwaj autorzy nie uchronili się przed nadmierną biograficznością oraz szczegółowymi opisami treści tekstów literackich.

Warto w tym miejscu zauważyć, że Iwan Franko był autorem, wydanego w języku polskim, zarysu historii piśmiennictwa ukraińskiego *Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku*. Badacz swoją uwagę w dużym stopniu skupił na analizie zarysu historycznoliterackiego Omeljana Ohonowskiego, który – nie zważając na pewne niedociągnięcia – odegrał ważną rolę „jako pierwszy systematyczny zbiór materiałów biograficznych i bibliograficznych, jako potężny fundament dla wszystkich dalszych opracowań” [Franko 1984: 694]. Ważne miejsce tym kontekście miały

też poglądy Franki dotyczące przyczyn wpływających na zmienność kanonów literackich: „rzecz oczywista, że w pierwszej linii fakty literackie i cywilizacyjne, wielkie zaś wypadki polityczne o tyle chyba, o ile wpływają na ich wytworzenie lub upadek” [Franko 1984: 696]. *Nota bene*, owe koncepcje stały się podstawą do socjologicznej interpretacji ukraińskiego kanonu historycznoliterackiego.

Również Bohdan Łepkyj w *Zarysie literatury ukraińskiej* dokonał analizy rozwoju literackiego z punktu widzenia zawartości estetycznej. Zgodnie z obowiązującymi zasadami odrzucał on wszystkie teksty, o których wartości literackiej świadczyły nie tyle względy estetyczne, ile treści historyczne (liczne latopisy, kazania, utwory polemiczne). Podejście estetyczne wprowadził również Piotr Chmielowski, autor *Zarysu literatury polskiej*, w której krytykował on swoich poprzedników „[...] zanadto zacieśniłeś widnokreśli dociekan ludzkich, wykluczając z nich cały obszar metafizyki, tj. tych właśnie przedmiotów, które najwięcej i najsilniej zajmują nietylko umysły głębsze, lecz nawet prostaczków; zanadto oczerniłeś wpływy serca i wyobraźni na wszystkie najdonioślejsze sprawy ludzkości” [Chmielowski 1895: IX]. Na uwagę zasługuje fakt, iż Łepkyj, selekcyjując teksty pod kątem estetyki, skierował swoją uwagę na dzieła zawierające osobliwe słownictwo ukraińskie. Ponadto zawdzięcza się mu *Zarys literatury ukraińskiej* – kolejną próbę stworzenia kompleksowego zarysu literatury ukraińskiej w języku polskim. O wysokim poziomie oraz wartości naukowej tej publikacji świadczy fakt, iż jeszcze w 1962 roku polski sławista Marian Jakóbiec wykorzystał ją przy tworzeniu antologii *Literatura ukraińska. Wypisy*.

Interesującą analizę problemu formowania kanonu historycznoliterackiego dostarcza praca Mychajła Wozniaka. Według uczonego „literatura obejmuje całość dzieł ludzkiego słowa, jednakże spośród tego, co zostało wydane i napisane, nie wszystko ma jednakową wartość i nie wszystko należy uznać za wartościowe w kontekście studiów nad życiem duchowym narodu” [Возняк 1920: 27]. Dlatego Wozniak w podstawach swojego kanonu historycznoliterackiego sformułował pojęcie utworu literackiego, czyli tekstów literackich, w których można dojrzeć podstawowe elementy ideału (dobra, prawdy i piękna), charakter ogółu oraz element wolnościowy; utworów, które „zostały stworzone za pomocą rozumu, zmysłu i fantazji, które w pewnej mierze odzwierciedlają duchowe zainteresowania społeczeństwa oraz epoki” [Возняк 1920: 28]. Bazując na takiej regule, badacz dokonał selekcji ukraińskich tekstów literackich od IX do XVIII wieku.

Mychajło Hruszewskij z kolei w sześciotomowej *Historii literatury ukraińskiej*, nad którą pracę rozpoczął w 1914 roku, pojęcie kanonu historycznoliterackiego rozumiał nie tylko jako zbiór odrębnych tekstów literackich, ale również jako przykłady z folkloru, „bowiem odpowiadają one wymogom artystycznym” [Грушевський 1993: 42] oraz jako ogół tekstów literackich wchodzących w skład kultury danego narodu. Ogólnie rzecz ujmując, według Hruszewskiego proces literacki stanowi „historyczny obraz rozwoju literackiej twórczości artystycznej, która mieści się w ramach stawianych przez estetykę – w ramach wymagań stawianych przez samo

piękno” [Грушевський 1993: 43]. W taki sposób uczony zastosował podejście artystyczne przy tworzeniu kanonu, zwracając szczególną uwagę na teksty literackie charakterystyczne dla konkretnej epoki, a także na te, które mają wysoką wartość artystyczną, nie omijając przy tym zabytków pozaliterackich (latopisów, dokumentów prawnych itp.). Przedmiotem badań Hruszewskiego były „utwory, które odwołują się nie tyle do rozumu (intelektu), ile do zmysłu i fantazji” [Грушевський 1993: 50]. Podstawową zasadą w wyborze takich, a nie innych tekstów w *Historii literatury ukraińskiej* było przede wszystkim pojęcie kryterium socjologicznego i estetycznego.

Również Serhij Jefremow był gorącym zwolennikiem i propagatorem socjologicznego podejścia w historiografii literatury, o czym świadczy jego publikacja *Historia literatury ukraińskiej*. Jefremow selekcionował materiały z punktu widzenia koncepcji „wyzwolenia narodowego”, z czym zresztą jest utożsamiany. Niemniej jednak jego osoba wydaje się kluczowa w kontekście powstania kanonu literackiego w piśmiennictwie ukraińskim. „Dlatego będę miał na oku wyłącznie tych pisarzy – urodzonych w tym pokoleniu – którzy albo weszli na drogę kariery literackiej, albo przynajmniej wyklarowali obraz swojej twórczości i tworzą ów kanon literacki w całości” [Єфремов 1995: 471] – w taki właśnie sposób Jefremow sformułował cel swoich badań historycznoliterackich. Dokonany przez niego dobór tekstów stał się wzorem dla innych autorów korpusów historii ukraińskiego piśmiennictwa XX wieku, z wyłączeniem badaczy proradzieckich. Dla przykładu, taksonomia utworów literackich w *Zarysie literatury ukraińskiej* Wołodymyra Korjaka w dużym stopniu opierała się na podejściu klasowym oraz wulgarno-socjologicznej metodologii. Właśnie z tego powodu w dyskursie historiograficznym Korjak umieścił wyłącznie te teksty, które zbiegały się z ideami prokomunistycznymi, usuwając z procesu literackiego dzieła powstałe na gruncie nacjozofii.

Zupełnie odmienna wizja kanonu charakteryzowała historyków przebywających w tym okresie na emigracji – zwłaszcza Czesława Miłosza, autora *Historii literatury polskiej*, skierowanej do anglojęzycznego odbiorcy oraz mającej opisać rozwój literatury polskiej z estetycznego punktu widzenia. Tymczasem podejście metodologiczne Mykoły Hnatyszaka w *Historii literatury ukraińskiej* opierało się na estetyzmie ideowo-etycznym, wyrastającym z ukraińskiego nacjonalizmu i etyki chrześcijańskiej. Koncepcja Hnatyszaka okazała się kluczowa w kontekście doboru tekstów do autorskiego korpusu historii piśmiennictwa ukraińskiego. W owej publikacji dokonał on nowatorskiego usystematyzowania materiału literackiego, co zwróciło szczególną uwagę na funkcjonalność piśmiennictwa ukraińskiego jako gatunku sztuki. Na uwagę zasługuje również kanon historiograficzny Dmytra Czyżewskiego w *Historii literatury ukraińskiej*. Reguły doboru tekstów oraz sposób ich analizy opierały się na oryginalnej metodologii oraz pogłębionym podejściu literaturoznawczym. Według Czyżewskiego, celem jego dyskursu historycznoliterackiego było „zaznajomienie z pewnymi gatunkami literackimi, charakterystycznymi dla

każdego okresu oraz wymaganiami, które były stawiane tym gatunkom w różnych epokach, uwzględniając gruntowną znajomość materiału” [Чижевський 1956: 20]. Zdaniem badacza, właśnie z tego powodu klasyka piśmiennictwa ukraińskiego (rozumiana jako charakterystyczny przykład fenomenu kulturowego) powinna odzwierciedlać estetyczną naturę literatury, jej głęboką treść narodową i filozoficzną.

Wnioski

Nie ulega wątpliwości, że w historiografii literackiej kanoniczność stanowi jeden z nieodłącznych elementów budowy wartościowego i naukowego korpusu historii piśmiennictwa. Warto zwrócić uwagę, że kanon w syntezach historii literatury ukraińskiej XVIII–XX wieku, podobnie jak w polskiej historiografii, powstawał w różnych etapach; od formalnego zdefiniowania przedmiotu badań (opisu i ugrupowania wszystkich dostępnych przykładów literackich), do pojawienia się pewnego uogólnionego poziomu rozwoju piśmiennictwa oraz jego wzorowaniu zgodnie z estetycznymi i ideologicznymi gustami historyków literatury.

Początki powstawania polskiego i ukraińskiego kanonu literackiego sięgają XVIII stulecia, gdy w Europie pojawiły się pierwsze próby instytucjonalizacji historiografii piśmiennictwa. W XIX stuleciu kanoniczność była rozumiana – przeważnie z afirmatywnego punktu widzenia – jako świadomość narodowa. Jednakże dopiero w XX wieku historycy literatury pierwszy raz zwrócili uwagę na fakt, iż funkcjonowanie kanonów nie może być przyczyną zastoju w rozwoju procesu literackiego lub bezwładnego ruchu po „wydeptanej ścieżce”, lecz w pierwszej kolejności powinno opierać się na implicytności piśmiennictwa oraz hermeneutycznym procesie postrzegania. Jednakże w XXI wieku jednym z podstawowych problemów w zrozumieniu procesu literackiego oraz tworzeniu kanonu historiograficznego wydaje się unicestwienie starych podejść oraz zniszczenie dziedziczonej metodologii naukowej oraz ich udoskonalenie pod względem jakościowym i ilościowym.

W związku z tym, że kanon historiograficzny opiera się na swego rodzaju selektywności tekstualnej oraz powiązaniach systemowych, nie powinien być utrzymywany w niedostępnej narracji oraz w autorytaryzmie historycznoliterackim. Literatura nie jest, i być nie może, zbiorem tekstów wysokiego i elitarnego piśmiennictwa. Dlatego w czasach współczesnych, jak nigdy wcześniej, polskie i ukraińskie literaturoznawstwo potrzebuje upadku starych kanonów oraz walki ze „skamieniałym” akademizmem.

Wykaz wykorzystanej literatury

Bakuła B., *Kanon, antykanon, postkanon w dyskursie o tożsamości kultur w Europie Środkowej i Wschodniej (1991–2011)*, [w:] „Porównania”, 2011, nr 9, s. 13–43.

- Bentkowski F., *Historia literatury polskiej*, t. 1, Wilno–Warszawa: Drukiem Zawadzkiego i Komp., 1814.
- Bloom H., *The Western Canon: The Books and School of the Ages*, New York–San Diego, London: Harcourt Brace & Company, 1993.
- Brown J., *Confronting our canons: Spanish and Latin American studies in the 21-st century*, Lewisburg: Bucknell University Press, 2010.
- Chmielowski P., *Zarys literatury polskiej*, Kraków: W.L. Anczyc, 1895.
- Fowler A., *Genre and the Literary Canon*, [in:] „New Literary History”, 1979, vol. 11, nr 1, p. 97–119.
- Franco I., *Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku*, [w:] „Kwartalnik Historyczny”, 1892, t. 6, s. 693–727.
- Halbertal M., *People of the Book: Canon, Meaning and Authority*, Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1997.
- Shallcross B., *Requiem dla kanonu?: szczególny przypadek kanonu transatlantyckiego*, [w:] „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja”, 2014, nr 4 (148), s. 278–294.
- Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2010.
- Wilczek P., *Kanon literatury polskiej jako wyzwanie dla zagranicznego polonisty. Problem przekładu*, [w:] „Wielogłos. Pismo Wydziału Polonistyki UJ”, 2008, t. 2, nr 4, s. 45–52.
- Wiszniewski M., *Historia literatury polskiej*, t. 1, Kraków: Drukarnia Stanisława Gieszkowskiego, 1840.
- Возняк М., *Історія української літератури*, у 3 томах, т. 1, Львів: Просвіта, 1920.
- Гнатюк М., *Іван Франко та Львівський університет*, [в:] *Іван Франко: Каталог книжкових видань*, уклад.: Б. Геляс, К. Костишина, А. Соловйова; наук. ред. М. Гордій; авт. вступ. ст. Б. Якимович; редкол.: Б. Якимович, М. Гнатюк, Є. Нахлік та ін., Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006, с. 5–10.
- Гнатишак М., *Історія української літератури*, [в:] *Нариси історії української літератури й критики: М. Гнатишака (1941), Д. Чижевського, М. Глобленка-Оглоблина (1942), А. Ковалівського з історії української критики (1926)*, фотопередрук з післясловом О. Горбача, Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994, с. 1–134.
- Грушевський М., *Історія української літератури*, в 6 т. 9 кн., т. 1, Київ: Либідь, 1993.
- Дончик В., *Про „Історію літератури”, якої досі не було*, [в:] *Академічна „Історія української літератури” в 10 томах*, упоряд. Я. Цимбал, Київ: Фенікс, 2004, с. 4–13.
- Єфремов С., *Історія українського письменства*, Київ: Femina, 1995.
- Лексикон загального та порівняльного літературознавства*, упор. А. Волков, Чернівці: Золоті литаври, 2001.
- Лепкий Б., *Начерк історії української літератури*, фотопередрук О. Горбача, Мюнхен: Український Вільний Університет, 1991.
- Літературознавство: словник основних понять*, переклад з нім. А. Цяпи, Тернопіль: Богдан, 2005.
- Літературознавчий словник-довідник*, за ред. Р. Громяка, Ю. Коваліва, В. Теремка, Київ: ВЦ „Академія”, 2007.
- Павличко С., *Теорія літератури*, Київ: Основи, 2002.

- Павлишин М., *Канон та іконостас*, [в:] „Час”, 1997, с. 184–198.
- Петров Н., *Очерки из истории украинской литературы XIX столетия*, Київ: Тип. И. и А. Давиденко, 1884.
- Франко І., *Метод і задача історії літератури*, [в:] *Зібрання творів у 50 т.*, т. 41, Київ: Наук. думка, 1984, с. 17–23.
- Чижевський Д., *Історія української літератури*, Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956.

Wykaz wykorzystanej literatury [References]

- Bakuła B., *Kanon, antykanon, postkanon w dyskursie o tożsamości kultur w Europie Środkowej i Wschodniej (1991–2011)* [*Canon, anti-canon, post-canon in the discourse on the identity of cultures in Central and Eastern Europe (1991–2011)*], [w:] „Porównania”, 2011, nr 9, s. 13–43.
- Bentkowski F., *Historia literatury polskiej* [*History of Polish literature*], t. 1, Wilno–Warszawa: Drukiem Zawadzkiego i Komp., 1814.
- Bloom H., *The Western Canon: The Books and School of the Ages*, New York–San Diego, London: Harcourt Brace & Company, 1993.
- Brown J., *Confronting our canons: Spanish and Latin American studies in the 21-st century*, Lewisburg: Bucknell University Press, 2010.
- Chmielowski P., *Zarys literatury polskiej* [*Outline of history of Polish literature*], Kraków: W.L. Anczyc, 1895.
- Fowler A., *Genre and the Literary Canon*, [in:] „New Literary History”, 1979, vol. 11, nr 1, p. 97–119.
- Franco I., *Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku* [*Characteristics of Ukrainian literature of the 16th–18th centuries*], [w:] „Kwartalnik Historyczny”, 1892, t. 6, s. 693–727.
- Halbertal M., *People of the Book: Canon, meaning and authority*, Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1997.
- Shallcross B., *Requiem dla kanonu?: szczególny przypadek kanonu transatlantyckiego* [*Requiem for the canon?: A special case of the transatlantic canon*], [w:] „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja”, 2014, nr 4 (148), s. 278–294.
- Słownik terminów literackich* [*Dictionary of literary terms*], red. J. Sławiński, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2010.
- Wilczek P., *Kanon literatury polskiej jako wyzwanie dla zagranicznego polonisty. Problem przekładu* [*The canon of Polish literature as a challenge for a foreign Polish philologist. The problem of translation*], [w:] „Wielogłos: Pismo Wydziału Polonistyki UJ”, 2008, t. 2, nr 4, s. 45–52.
- Wiszniewski M., *Historia literatury polskiej* [*History of Ukrainian literature*], Kraków: Drukarnia Stanisława Gieszkowskiego, 1840, t. 1.
- Vozniak M., *Istoriya ukrainskoyi literatury: u 3 tomakh* [*History of Ukrainian literature*] t. 1, Lviv: Prosvita, 1920.

- Hnatyshak M., *Istoriya ukrainskoi literatury [History of Ukrainian literature]*, [v:] *Narysy istoriyi ukrainskoyi literatury i krytyky: M. Hnatyshaka (1941), D. Chyzhevskoho, M. Hlobenka-Ohloblyna (1942), A. Kovalivskoho z istoriyi ukrainskoyi krytyky (1926)*, fotopredruk z pisliaslovom O. Horbacha, Miunkhen: Ukrainskyi Vilnyi Universytet, 1994, s. 1–134.
- Hnatiuk M., *Ivan Franko ta Lvivskiyi universytet [Ivan Franko and Lviv University]*, [v:] *Ivan Franko: katalog knyzhkovykh vydan*, uklad. B. Helyas, K. Kostyshyna, A. Solovyova ta in., Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2006, s. 5–10.
- Hrushevskiy M., *Istoriya ukrainskoyi literatury [History of Ukrainian literature]*, v 6 tomah, t. I, uporiad. V.V. Yaremenko, Kyiv: Lybid, 1993.
- Donchuk V., *Pro „Istoriyu literatury”, yakoyi dosi ne bulo [About the history of literature, which has not existed before]*, [v:] *Akademichna „Istoriya ukrainskoyi literatury”, v 10 tomah*, uporiad. Ya. Tsymbal, Kyiv: Feniks, 2004, s. 4–13.
- Yefremov S., *Istoriya ukraiyinskoho pysmenstva [History of Ukrainian literature]*, Kyiv: Femina, 1995.
- Leksykon zahalnoho ta porivnyalnoho literaturoznavstva [Lexicon of general and comparative literary studies]*, upor. A. Volkov, Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2001.
- Lepkyy B., *Nacherk istoriyi ukrainskoyi literatury [Outline of history of Ukrainian literature]*, fotopredruk z pislyamovom O. Horbacha, Miunkhen: Ukrainskyi Vilnyi Universytet, 1991.
- Literaturoznavchyy slovnyk-dovidnyk [Dictionary-reference book on literary criticism]*, red. R.T. Hromyaka, Yu. I. Kovaliva, V.I. Teremka, Kyiv: „Akademiya”, 2007.
- Literaturoznavstvo: slovnyk osnovnykh ponyat [Literary Studies: a dictionary of basic concepts]*, pereklad z nim. A. Tsyapy, Ternopil: Bohdan, 2005.
- Pavlychko S., *Teoriia literatury [Theory of literature]*, Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko „Osnovy”, 2002.
- Pavlyshyn M., *Kanon ta iconostas [Canon and iconostasis]*, Kyiv: Chas, 1997.
- Petrov M., *Ocherky iz istoriyi ukraiyanskoyi literatury XIX stolittya [Outlines of history of Ukrainian literature of the 19th century]*, Kyiv: Typ. Y. i A. Davydenko, 1884.
- Franko I., *Metod i zadacha istoriyi literatury [Method and purpose of literary history of literature]*, [v:] *Zibrannia tvoriv u 50 t.*, t. 41, Kyiv: Nauk. dumka, 1984, s. 17–23.
- Chyzhevskiy D., *Istoriya ukrainskoyi literatury [History of Ukrainian literature]*, Niu-York: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk u SShA, 1956.